

Пастух Н.
(Україна)

Зоологічний код У ПОХОРОННИХ ГОЛОСІННЯХ СЛОВ'ЯН (ЗОЗУЛЯ)

Дослідження глибинної семантики, функцій зоологічного коду дозволяє реконструювати світоглядні уявлення наших предків, відтворити їхню модель світу. В нашій статті ми намагатимемось виявити зміст лише одного (але найголовнішого) тваринного образу в поезії похоронних голосінь.

Характерні ознаки тварини можна виявити на чотирьох рівнях – морфологічному, мовному, «соціальному» та акціональному¹. Саме ця палітра властивостей, що поєднує в собі і реальні і міфічні риси, пояснює участь певного тваринного образу в якомусь із контекстів. Зозуля як наскрізний образ похоронних голосінь слов'ян «заслужила» таку честь насамперед своїми морфологічними особливостями. В основі перевтілення померлого у пташку лежить бажання замінити об'єкт за функцією. В казках великі відстані не переходяться, а перелітаються. Дорога покійного на «той» світ уявлялась надзвичайно довгою, здолати її можна було шляхом перетворення у пташку:

Як би ж я, мій таточку, крильця мала,
То я б вас, мій таточку,

щодня одвідала...

А то ж я крилечка не маю,
і доріженьки не знаю –

Тим же я вас не одвідаю...²

З морфологічних рис звертає на себе увагу забарвлення зозулі. Вона – *сивая* (укр.); *рябая, пестрая* (рос.); *шэрая* (блг.); *шарен* (с.-хрб.). Сірий, рябий ко-

лір має яскраво виражену амбівалентну семантику, – це, як кажуть сербохорвати, «ни бјеле ни црне» (ні так ні ні; ні туди ні сюди)³. Сірий – це білий + чорний, або світло + морок, або життя + смерть. Таке забарвлення є однією із причин медіаторської функції зозулі в похоронних голосіннях. Цікавим є зауваження Л.Невської: «... балто-слов'янський менталітет, в основі якого лежить бінаризм уявлень, вважає строкатість порушенням певної стабільної єдності, сталої рівноваги (чорного і білого; світла і темряви і под.), поверненням в хаотичний стан, який, зокрема, і характеризує саме час панування смерті і ліквідується похоронним обрядом»⁴.

На акціональному рівні (функції, взаємодія з іншими образами) зозуля характеризується тим, що вона – перелітний птах, що відвідує землю предків – вирій і (основне!) повертається звідти щороку. Така поведінка мала зумовити уявлення про покійника-птаха, що відлітає «до дідів»:

Ўсе птушечки у вырай поляцели,
А ты ўслед за ими...⁵

або

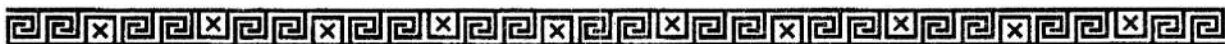
Моя птичко одлетная!

Одлетаеш ти од мене

в чужую стороночку⁶.

Вирій, або земля батьків, у голосіннях уявляється то на небі, то під землею, то під водою. Мрець вибирається туди

© Пастух Н., 1999.

«на всю ніч темненьку», «проти ночички собрався» на «такий холод та мороз». Отже, випровадження померлого супроводжується заходом сонця, морозом і холодом – атрибутами смерті:

Устань, устань, та подивиси
в віконце,
чи високо сонце, чи маєш ти час
до свого дому зайти?⁷

У такому сенсі зрозумілим стає поширений в слов'янських голосіннях мотив весни. Опис відродження природи мав стимулювати воскресіння покійника. Саме це і було основною метою самого голосіння: «Голосіння є такий самий магичний засіб допомоги і навіть воскресіння померлого, як і сміх»⁸. Звернімо увагу: «... Да як весна **настане**, да виду я у садочок, да і цвіточки **цвітуть**... і як люди **ожидають**, як первий цвіточок **розцвітеця** і всі **радуюця** і всі **веселять-ся**...»⁹

або:

И ходить мне к тебе нельзя будеть.
Як придить тепло летичко,
А пойду я в зеленый лес,
Там кукульки куковать будуть,
И соловейки щебетать будуть,
И я буду слухать:
Ти ни мое чаденько с пташечками
Песеньки пеет?¹⁰

Зрозумілими стають образи «сирої землі», «сирого піску», куди кладуть покійника, бо ж, як каже лужицьке прислів'я: «d zez ma luhu, tam rosce» (де мокренько, там і росте). Покійника хоронили, а в дифузній первісній свідомості ця дія пов'язувалась із закопуванням сімені і ще із цілим комплексом варіантів моделі «смерті-воскресіння». Тому покійника називають в голосіннях «зернятком», «щепочкою» і нарешті «птичкою відлетною». Ці слова в собі вже мають натяк на функції – прорости, розвинути, прилетіти. На цьому ж ґрунті виростає повір'я про те, що почиту зозулю зі схо-

ду – добре, а із заходу – погано. Через це ж будь-яка згадка про померлих починається словами: «не ко ночи, а ко дню». Страх, яким ніби-то вмотивовує такі слова народ, є, на нашу думку, вторинним тлумаченням. І, журавлі, які прилітають весною із вирію є «**веселикеми**», коли ж відлітають, то «**журавлі**». «Веселником» називають серби покійника. На думку Н.І.Толстого, інваріантним значенням слов'янського *vesel- є значення нового; того, що народжується, того, що росте і процвітає¹¹.

Кування зозулі в слов'янських народів тісно пов'язане із плачем, горем, бідою. По-сербськи «кукати» означає плакати, по-білоруськи «кукаваць» – голосити, діалектне російське «куковать» має синонім «горевать». Паралелізми, в основі яких співставлення «зозуля кує» – «жінка плаче», відомі усім слов'янським народам: «Кукувицата кука до Петровден, а жената вика до века»¹² (зозуля кує до Петрового дня, а жінка ние до самої смерті, блг.) і безліч прикладів в українському фольклорі. Отже, образ зозулі перебирають не лише померлі, але й близькі родичі. Горе, сирітство, вдівство, самотність завжди в народній поезиці змальовуються образом зозулі. Одиноким стає померлий на «тому» світі, одинокими залишаються рідні на цьому. Тому образ зозулі «обслуговує» і «той» і «цей» світи. Однією з об'єктивних причин генези такого уявлення могло бути те, що зозуля не в'є гнізд, тобто не має дому. Покійник, залишаючи цей світ, буквально покидає свій дім. Рідні теж стають бездомними, але метафорично: «Функціонально дім прирівнюється матері чи батьку, з їхньою смертю сирота стає позбавлений і дому»¹³:

Придзетца, як тэй зязюльки,
Куковаць, по свету летаючи,
Ў чужих гнездах пріючацца,
От злых языков всяго начуватца...¹⁴

- ¹ *Гура А.В.* Символика животных в славянской народной традиции. – М., 1997. – С. 14.
- ² *Данилов В.* Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях // Киевская старина. – 1906. – Т. 94. – С. 621.
- ³ *Раденкович Л.* Символика цвета в славянских заговорах // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. – С. 131.
- ⁴ *Невская Л.* Балто-славянское причитание. Реконструкция семантической структуры. – М., 1993. – С. 178.
- ⁵ *Шейн П.* Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-западного края. – СПб, 1890. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 681.
- ⁶ *Данилов В.* Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях // Киевская старина. – 1906. – Т. 94. – С. 621.
- ⁷ *Свенціцький І.* Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. 31. – С. 53.
- ⁸ *Проп В.* Фольклор и действительность. – М., 1976. – С. 193.
- ⁹ *Свенціцький І.* Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. 31. – С. 15.
- ¹⁰ *Шейн П.* Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-западного края. – СПб, 1890. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 657.
- ¹¹ *Толстой Н.* Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике (Культурная семантика славянского *vesel). – М., 1995. – С. 294.
- ¹² *Гура А.В.* Символика животных в славянской народной традиции. – М., 1997. – С. 74.
- ¹³ *Невская Л.Г.* Балто-славянское причитание. Реконструкция семантической структуры. – М., 1993. – С. 74.
- ¹⁴ *Шейн П.В.* Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-западного края. – СПб, 1890. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 643.
- ¹⁵ Там само. – С. 647.
- ¹⁶ *Данилов В.* Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях // Киевская старина. – 1906. – Т. 94. – С. 623.
- ¹⁷ *Невская Л.Г.* Балто-славянское причитание. Реконструкция семантической структуры. – М., 1993. – С. 78.
- ¹⁸ *Свенціцький І.* Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. 31. – С. 97.
- ¹⁹ *Невская Л.Г.* Балто-славянское причитание. Реконструкция семантической структуры. – М., 1993. – С. 78.
- ²⁰ *Лауринкене Н.* Похоронные причитания Пелюсы // Балто-славянские исследования. 1985. – М., 1987. – С. 87.

